

Кинджал залізний, дволезвий (рис. 2, 4). Клинок у вигляді вузького витягнутого трикутника, з ребром по середині. Перехрестя відсутнє. Навершя виконане у вигляді плоского овала і напущене на стержень руків'я, яке трохи поширюється зверху. Довжина кинджала 36,5 см, ширина клинка біля основи 3,5 см, ширина навершя 3,5 см.

За формою навершя кинджали відносяться до I відділу скифських мечів⁹, але відсутність перехрестя не дає змоги визначити тип кинджалів та чітко їх датувати.

л. н. голубчик

Скифские мечи и кинжалы из собраний Днепропетровского исторического музея

Резюме

В фондах Днепропетровского исторического музея хранятся четыре скифские мечи и кинжала, датируемые VI—III вв. до н. э. Несмотря на то что мечи не связаны с определенными погребальными комплексами, они представляют определенный интерес и пополняют коллекцию уже известного боевого оружия скифского времени.

¹ Мелюкова А. И. Вооружение скифов. — САИ, 1964, вып. Д1-4, с. 49—51.

² Там же, с. 50.

³ Там же, с. 55.

⁴ Ковпаненко Г. Т. Пам'ятки скифського часу в басейні р. Ворскли. — Археологія, 1961, 12. с. 76, рис. 5, 6; Копылов В. П. Мечи из погребений V в. до н. э. Елизаветовского курганного могильника. — КСИА АН СССР, 1980, вып. 162, с. 25, рис. 1; Петренко В. Т. Правобережье Среднего Приднепровья в V—III вв. до н. э. — САИ, 1967, вып. Д1-4; с. 43; Полесских М. Р. Находка скифского меча в Пензенской области. — СА, 1961, № 1, с. 257—259; Шапошникова О. Г. Погребение скифского воина на р. Ингул. — Там же, 1970, № 3, с. 208—213.

⁵ Археологія Української РСР. — К., 1971, т. 2, с. 131, рис. 34, 49; Шилов В. П. Очерки по истории древних племен Нижнего Поволжья. — Л., 1975, с. 115, рис. 49, 1.

⁶ Мелюкова А. И. Указ. соч., с. 53.

⁷ Шкурко А. И. Скифский кинжал из Днепропетровского музея. — В кн.: Историко-археологический сборник МГУ, М., 1962, с. 100.

⁸ Мелюкова А. И. Указ. соч., с. 47—49.

⁹ Там же, с. 47—53.

Б. Д. МИХАЙЛОВ

Нові сарматські поховання на р. Молочній

Вперше пам'ятки сарматського культурно-історичного комплексу на р. Молочній поблизу с. Новопилипівка Мелітопольського району Запорізької області відкрито в 1938 р. В. М. Даниленком. У післявоєнний період сарматську курганну групу досліджували Т. Г. Оболдуєва та М. Я. Рудинський¹.

Проте масовий розмах робіт припадає на час діяльності Молочанської експедиції (1951—1952 рр.) під керівництвом О. І. Тереножкіна. За два роки польових досліджень у районі с. Новопилипівка і радгоспу «Аккермень» (нині «Еліта») було виявлено 42 сарматських поховання, які датуються II ст. до н. е. — II ст. н. е.²

В останні роки в результаті археологічних досліджень, проведених автором на р. Молочній в курганах епохи міді — бронзи, виявлено ще сім поховань, які розширюють наші уявлення про сарматську культуру Приазовського ареалу³.

Дослідження провадилися у районі с. Новопилипівка, де було розкопано два кургани з шістьма впускними сарматськими похованнями та один курган з одним похованням поблизу с. Вознесенка. Наводимо їх опис.

Курган № 1. Розміщений на східній околиці с. Новопилипівка, в якому трапилося 19 поховань: із них 27 ямно-катакомбного, а 2 сарматського часу.

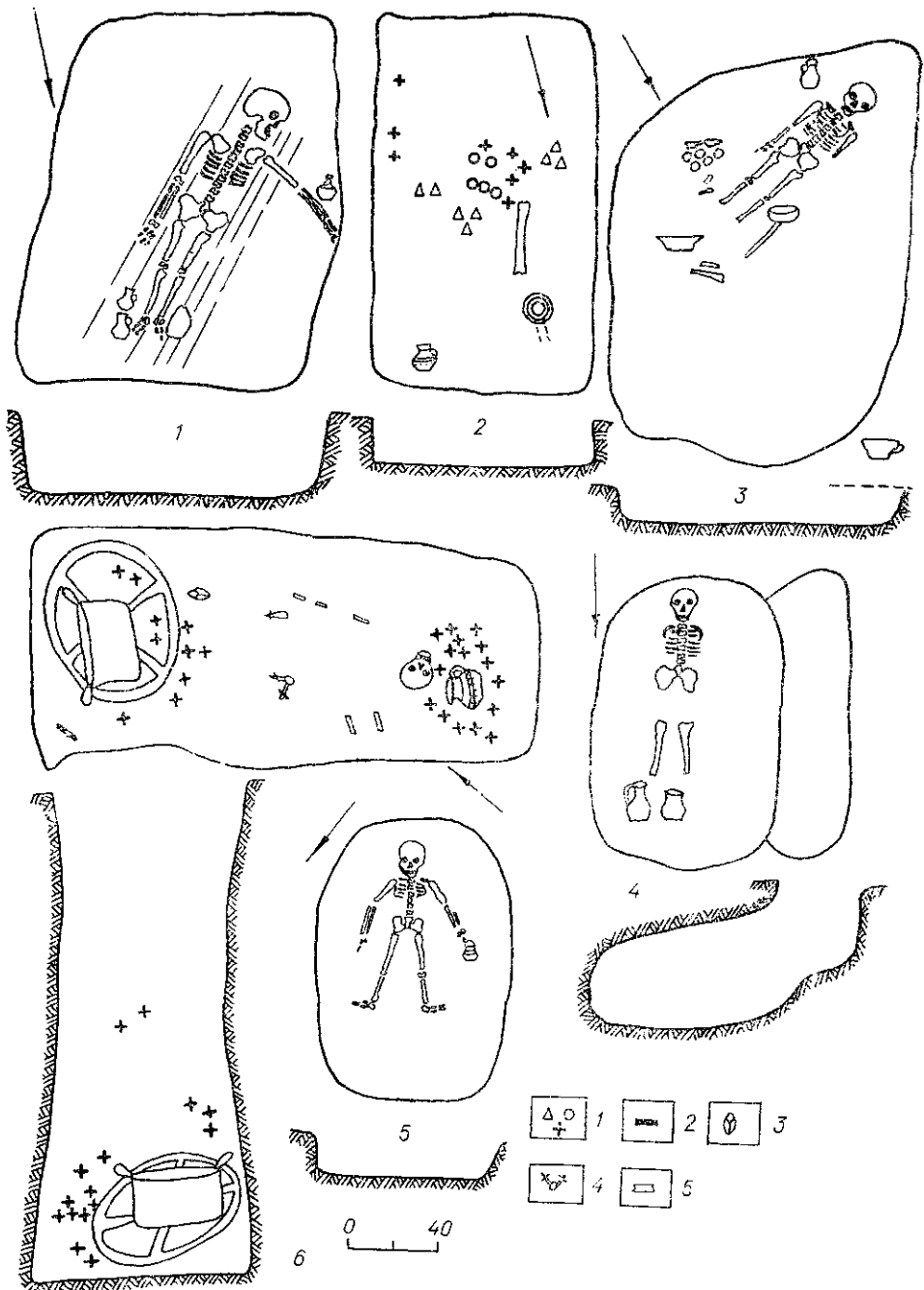

Рис. 1. Плани і профілі поховань:

Курган № 1 с. Новоцелипівка: 1 — поховання № 1; 2 — поховання № 2; Курган № 8 с. Новоцелипівка; 3 — поховання № 2; 4 — поховання № 3; 5 — поховання № 5. Курган № 3 с. Вознесенка: 6 — поховання № 1. 1 — золоті бляшки; 2 — крем'яні відщепи; 3 — мідний дзвіночок; 4 — залізні ву́дла; 5 — кальциновані кістки.

Поховання № 1 знаходилося на захід від центру кургану. Могильна яма, орієнтована по лінії південь — захід, майже квадратна (довжина 1,6 м, ширина південної стінки 1,45 м, ширина північної — 1,35 м), знаходилася у насипу на глибині 0,40 м. На її дні по діагоналі на дерев'яній підстилці лежав на спині кістяк підлітка головою на північний захід, з повернутим обличчям на схід. Права рука покладена вздовж тулуба, ліва трохи зігнута в лікті і відкинута до розбитої чорнолако-

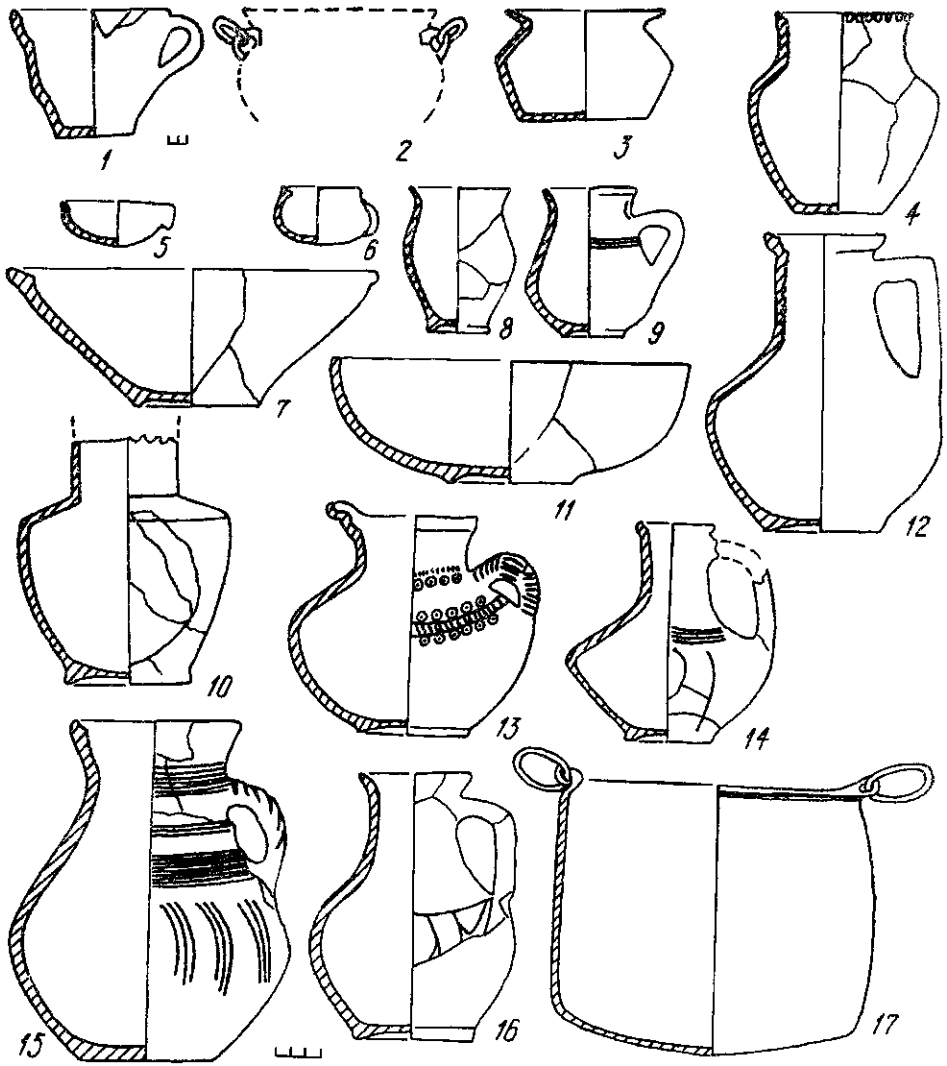

Рис. 2. Посуд з сарматських поховань на р. Молочній:

1 — червоноглиняний кухоль; 2 — мідні ручки від котла; 3 — мідна посудина; 4 — сіроглиняна ліпна посудина; 5, 6 — алебастрові посудини; 7 — сіроглиняна тарілка; 8 — червоноглиняний кухоль; 9 — червоноглиняна посудина; 10 — чорнолакова посудина; 11 — червоноглиняна тарілка; 12 — червоноглиняний глечик; 13 — 16 сіроглиняні глечики; 17 — мідний казан.

вої посудини (рис. 1, 1) з широким горлом, майже прямими плічками і порожнистим піддоном, висота посудини близько 18 см, ширина в плечах 14 см (рис. 2, 10). Ноги витягнуті, стопи схрещені, поблизу яких з правого боку стояли дві посудини: сіроглиняний глечик з вузьким високим горлом, плоскою ручкою, лінійним круговим орнаментом на обідку горла і пліч (висота 15 см, ширина 14 см) (рис. 2, 14) та маленький червоноглиняний кухлик з ручкою, округлим тулубом, порожнистим круговим піддоном та лінійним орнаментом на плічках (висота 10 см, ширина 9 см) (рис. 2, 9). На шиї у похованій знаходилася низка з 13 грушоподібних і 23 трубчатих пронизок із чорного гешіру, які, очевидно, раніше були нашиті на комір верхнього одягу (рис. 3, 6). Біля кисті рук лежали дрібні чорні трубчаті пронизки також із гешіру, які, очевидно, були нашиті на рукава (рис. 3, 3). З лівого боку, на рівні стоп, лежала грудка крейди, яка у могилу покладена сирим комом, під нею знаходилася туалетна кістяна ложечка (довжина 14 см) з фігурною ручкою (рис. 4, 10). На грудях було намисто з великих диско-

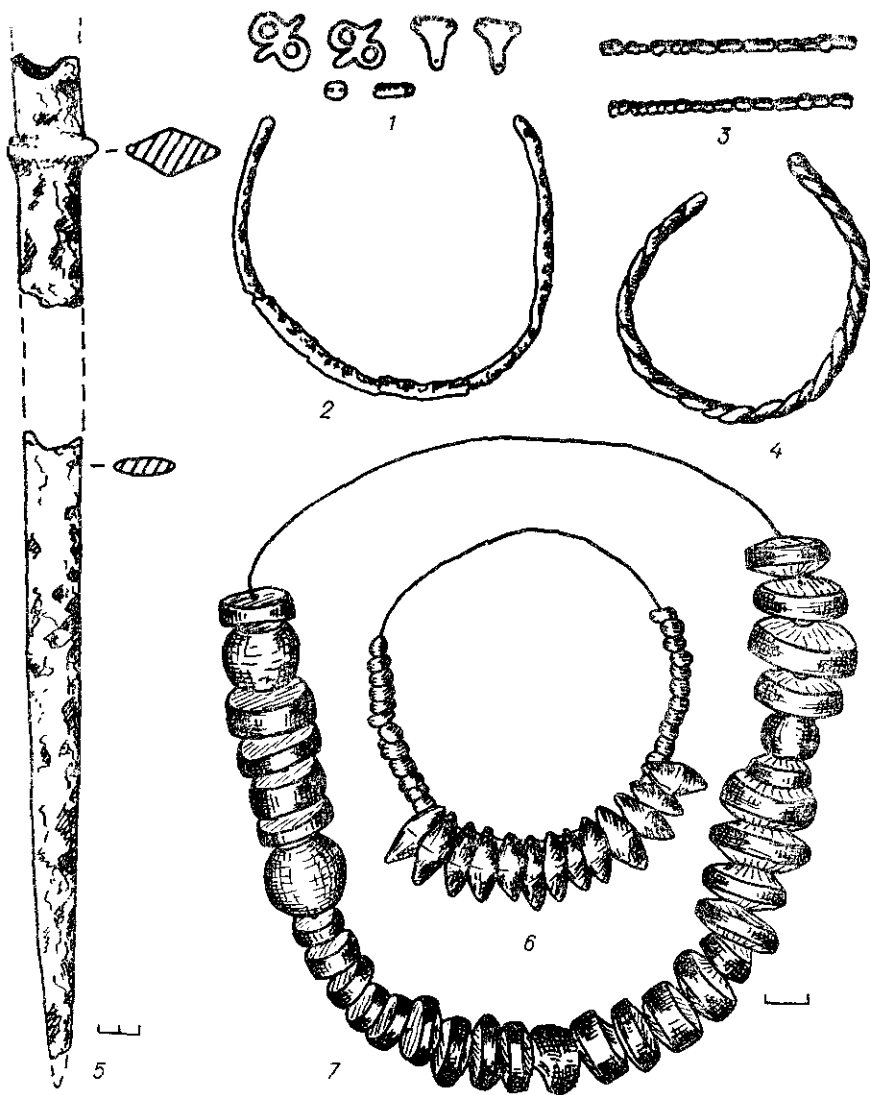

Рис. 3. Речі з сарматських поховань на р. Молочній:
 1 — типи золотих прикрас; 2 — мідна гривна; 3 — трубчаті пронизки; 4 — золотий браслет; 5 — залізний меч; 6, 7 — типи памистин.

подібних агатових (29 шт.) і трьох кулеподібних бусин із гірського прозорого кришталю (рис. 3, 7).

Поховання № 2 знаходилося в центрі кургану. Могила орієнтована по лінії південний захід — північний схід. Кістяк не зберігся, знайдено лише стегнову кістку і чотири зуби (рис. 1, 2). Біля південної стінки могили стояла черно-сіра посудина округлої форми з широким горлом, овальною ручкою з насічками і плоским дном (рис. 2, 15). Тулуб прикрашений вертикальними лініями, на плечах і горлі — круговий лінійний орнамент (висота 23 см, ширина 19 см). У могильній ямі знаходилося вісім бляшок із фольгового золота у вигляді маленьких кружків, які пробиті по площині, з внутрішнього боку, крапковою технікою, одна золота бляшка, схожа на цифру «два» (рис. 4, 3), і вісім бляшок у вигляді антропоморфної фігури. Крім того, у могилі трапилися шість фрагментів великого срібного дзеркала (діаметр 24,5 см) з двома отворами для закріплення ручки. По краю зберігся рельєфний випуклий валик, покритий золотом напайкою з орнаментом типу текстильної плетінки (рис. 5).

Курган № 8 (нумерація О. І. Тереножкіна)⁴ містився на північній околиці с. Ново-пилипівка, на першій надзаплавній терасі лівого корінного берега, де з північного боку знаходилося річище стародавньої притоки р. Молочної. У кургані епохи міді-бронзи відкрито вісім поховань: із них два ямних, два катакомбних, чотири сарматських.

Поховання № 1 знаходилося у центрі кургану і майже зруйноване під час земляних робіт. При розчистці контури могильної ями простежити не вдалося. Очевидно, небіжчик лежав головою на південь. З правого боку від нього лежав залізний меч з ромбічним перехрестям (знайдено лише три фрагменти) (рис. 3, 5).

При обстеженні кургану виявлено фрагменти ліпної баночної посудини чорно-сірого кольору, червонолакову округлу тарілку (рис. 2, 11) з порожнистим кільцевим піддоном (висота 8,5 см, ширина — 20 см) і масивні подвійні ручки від мідного котла (рис. 2, 2).

Поховання № 2 відкрито в північно-західній частині кургану. Могильна яма (рис. 1, 3), орієнтована по лінії південний захід — північний схід, мала овальну форму (розміри 1,2×1 м). У засипці могильної ями на глибині 1 м стояв червоноглиняний кубкоподібний кухоль з ручкою та округлим порожнистим піддоном (рис. 2, 1) висотою 8,5 см, шириною 11 см.

Кістяк випростаний, лежав на спині, головою на південь. Біля голови, вверху дном, знаходився червоноглиняний глечик з округлим тулубом, порожнистим круговим піддоном з високим горлом, відігнутими вінцями та круглою ручкою, зігнутою під прямим кутом (висота 20 см, ширина 10 см) (рис. 2, 12). З правого боку від кістяка, на рівні таза, стояли дві алебастрові чашечки, висота першої 3 см, ширина 7 см, висота другої 3,5 см, ширина 5 см. У давнину вони були доверху наповнені крейдою (рис. 2, 5, 6). Під ними лежали намисто з великих сердоликових мигдалеподібних і агатових бусин (7 екз.) і дві золоті рельєфні розетки з вушками (рис. 4, 4), мідна посудина (рис. 2, 3), всередині якої лежала туалетна кістяна ложечка (довжина 14 см) (рис. 4, 11) і мідний предмет (довжина 30 см), який використовувався в давнину, напевне, як держак.

На хребті, вище таза, лежав фрагмент (1/2 частина) мідної гривни, інший знаходився біля стоп похованого (рис. 3, 2). Біля стоп також стояла велика сіроглиняна тарілка (висота 8 см, ширина 25,3 см) (рис. 2, 7), а поблизу лежали кістки вівці.

Поховання № 3 розташоване на захід від попереднього. Яма з підбоям у насипу кургану орієнтована по лінії південь — північ, довжина 1,10 м, ширина 0,80 м (рис. 1, 4). У ній був кістяк дитини, який лежав головою на південь, кінцівки дуже зруйновані. В області шийного хребця лежала керамічна трубчата бусина з орнаментом (рис. 4, 8). Біля

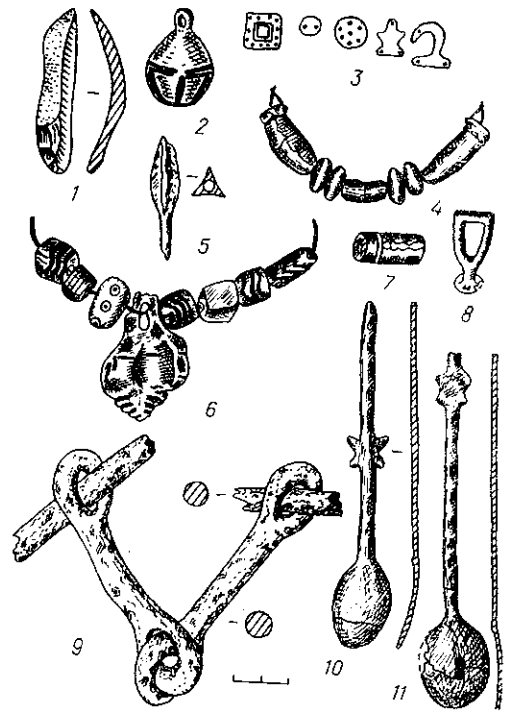

Рис. 4. Речі з сарматських поховань на р. Молочній:

1 — крем'яний відщеп; 2 — мідний дзвіночок; 3 — типи золотих прикрас; 4 — намисто з золотими обіймами (розетками); 5 — залізна стріла; 6 — керамічні намиста; 7 — мідна петелька з кінської збруї; 8 — трубчата бусина; 9 — залізні вудила; 10, 11 — кістяні ложечки.

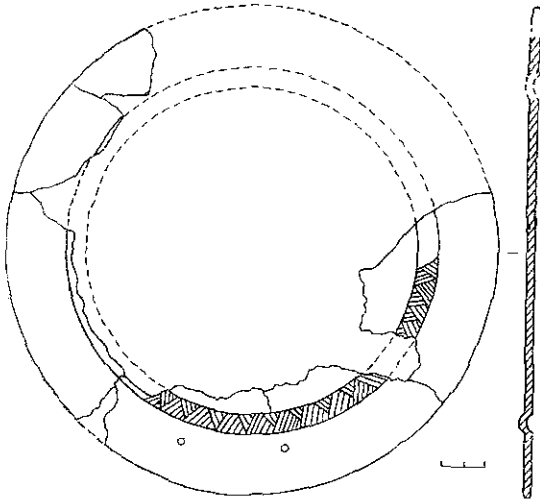

Рис. 5. Срібне дзеркало з поховання № 2 кургану № 1 з с. Новопилипівка.

ніг стояли дві посудини: перша — ліпний горщик чорного випалу з округлим тулубом, плоскодонний, з витягнутим горлом, прямими, ледве вигнутими назовні вінцями, з орнаментом у вигляді невеликих защипів (висота 13,5 см, ширина 12,5 см) (рис. 2, 4), друга — сіроглиняний глечик з округлим тулубом, ручкою, високим горлом і кільцеподібним порожнистим піддоном (висота 18 см, ширина 14 см) (рис. 2, 16).

Поховання № 4 трапилося на поверхні насипу у південній частині кургану. Яма овальна, орієнтована по лінії північ—схід — південь

захід (довжина 1,20 м, ширина 0,80 м). Кістяк підлітка лежав на спині, головою на північний схід, з розпростертими руками і розкиданими ногами (рис. 1, 5). Біля лівої руки стояла червоноглиняна маленька посудина (рис. 2, 8) округлої форми, з відігнутими прямими вінцями, кільцевим порожнистим піддоном (висота 10 см, ширина 3 см). На шиї у похованого лежало сім квадратних і трубчатих глиняних бусин з хвилястим і геометричним орнаментами, оздобленими синьо-білою глазур'ю. Між ними знаходилася чорноморська черепашка-підвіска з великим отвором (рис. 4, 6).

Курган № 3 знаходився на північній околиці с. Вознесенка, на лівому високому березі р. Молочної, і входив у групу з шести курганів епохи міді — бронзи. Виявлено сім поховань: із них п'ять ямних, катакомбне й сарматське.

Поховання № 1 розміщено в центрі кургану і впущене через двометровий насип у суглинок викиду поховання № 3 (основного, ямного часу) на рівень поховального ґрунту (рис. 1, 6). Могильна яма орієнтована по лінії північ—захід — південь—схід (довжина 2,3 м, ширина 1 м). У засипці ями на різних глибинах знайдено мідний дзвіночок (рис. 4, 2), мідну петельку для кріплення ремня кінської збруї (рис. 4, 7), залізні вудила (рис. 4, 9), фрагменти розбитого у давнину короткого широкого меча, наконечник трилопатевої стріли з древком (рис. 4, 5), 28 бляшок із фольгового золота. Серед них Z-подібних 10 штук, T-подібних — 16, трубчата пронизка — 1 і округлої форми — 1 (рис. 3, 1).

У засипці, майже на дні могили, знаходилися біля східної стіни кальциновані рештки кісток людини і фрагмент черепа, який належав дитині 5—7 років*. Поблизу стояла сіроглиняна посудина з округлим широким призмевуватим тулубом на кільцевому порожнистому піддоні (висота 15 см, ширина 17 см). Плічка глечика орнаментовані горизонтальними стрічковими смугами драбинного рисунка, обрамлені колами. Округла коротка ручка, розміщена на плічках тулуба і прикрашена особливим текстильним орнаментом, сприяє зручному триманню глечика у руці (рис. 2, 13). Поблизу посудини лежав браслет із скрученого товстого золотого дроту (рис. 3, 4), один кінець відламаний ще в давнину (діаметр 6,5×9 см). У протилежному кінці могили, біля західної стінки, стояв великий мідний бочкоподібний казан з масивними висячими залізними ручками, прикріпленими до товстої залізної дротинки,

* Антропологічні визначення С. І. Круц.

яка обтягує казан під вінцями (висота 32 см, ширина 41 см). У ньому знаходилися кістки домашнього бика (рис. 2, 17) *. Поблизу казана лежав крем'яний відщеп сіро-жовтого кольору, який правив за кресало (довжина 6,5 см, ширина 1,5 см) (рис. 4, 1). Під казаном знаходилося велике дерев'яне колесо (не збереглося) зі ступицею і чотирма спицями (діаметр до 0,90 м).

Таким чином, описані поховання значно різняться за характером інвентаря, конструкцією могил та орієнтацією кістяків. Всі вони були впущені в насип курганів епохи міді — бронзи і контури могил мали різну форму. Орієнтація могил також різноманітна. Виняток становить поховання № 1 у кургані № 3 поблизу с. Вознесенка, де кістяк відсутній. Описаний поховальний обряд з трупоспаленням на стороні від поховання і частково розбитим інвентарем явно свідчить про появу і в середовищі сарматського населення якісно нового етапу у поховальному обряді.

Інвентар досліджених поховань деякою мірою датуючий. Так, сіроглиняний глечик з вузьким горлом з поховання № 1 кургану № 1 знаходить аналогію в попередніх розкопках на р. Молочній і М. І. Вязьмітіною датується II ст. н. е.⁵

Не менш цікаві знахідки двох алебастрових чашечок з поховання № 2 кургану № 8, що відносяться до рубежу нової ери⁶, а також ліпна посудина з поховання № 10 того самого кургану, датована I ст. н. е.⁷ Зокрема, виділяється посудина з поховання № 1 кургану № 3 з околиці с. Вознесенка. Описана посудина з округлим, широким, приземкуватим тулубом знаходить аналогії в похованні № 8 кургану № 4 поблизу радгоспу «Аккермень» (нині Еліта) та комплексах з розкопок Таїса на Дону. Поява її в середовищі сарматського населення, на думку М. І. Вязьмітіної, відноситься до I ст. до н. е. — I ст. н. е.⁸ Привертає увагу і мідний казан, типологічно близький до казанів римського часу⁹, а також до котла з поховання № 5 кургану № 1 поблизу с. Новолуганська Артемівського району Донецької області, датований I ст. до н. е. — початком I ст. н. е.¹⁰

Залізний меч з поховання № 1 кургану № 8 в с. Новопилипівка знаходить аналогію серед відомих мечів сарматського кола і датується I ст. до н. е. — I ст. н. е. Стріла з ромбічним пером з поховання № 1 кургану № 3 с. Вознесенка трапилася в сарматському середовищі в суслівський час. Особливе місце займає велике срібне дзеркало суслівського типу, що вперше знайдено на території Північного Приазов'я і відноситься до I ст. до н. е. — I ст. н. е.¹¹

Таким чином, вік нових сарматських поховань на р. Молочній не виходить за межі I ст. до н. е. — II ст. н. е.

Б. Д. МИХАЙЛОВ

Новые сарматские погребения на р. Молочной

Резюме

В последние годы автором исследованы новые сарматские погребения на р. Молочной, в некоторой степени расширяющие наши представления о сарматской культуре Приазовского ареала.

Интерес представляют большое серебряное зеркало сусловского типа из погребения № 2 кургана № 1 из с. Вознесенка, костяные фигурные ложечки, медные сосуды (села Вознесенка и Новофилипповка), золотые украшения, среди которых, по-видимому, имеются тамговые знаки, и т. д.

Указанные погребения не выходят за границы I в. до н. э. — II в. н. э.

¹ *Оболдуева Т. Г.* Сарматські кургани біля м. Мелітополя. — АП УРСР, 1952, 4, с. 43 і наст.

² *Вязьмітіна М. І., Іллінська В. А., Покровська Є. Ф.* та ін. Кургани біля с. Новопилипівка і радгоспу «Аккермень». — Там же, 1960, 8, с. 22 і наст.; *Вязьміті-*

* Остеологічні визначення В. І. Бібікової.

- на М. І. Сарматські поховання в долині р. Молочної. — Там же, с. 17 і наст.
- ³ Михайлов Б. Д. Раскопки на Мелитопольщине. — АО 1971 г. М., 1972, с. 310; Михайлов Б. Д. Работы в северо-западном Приазовье. — АО 1974 г. М. 1975, с. 322; Михайлов Б. Д. Работы Мелитопольского краеведческого музея. — АО 1975 г. М., 1976, с. 364.
- ⁴ Вязьмитина М. І., Іллінська В. А., Покровська Є. Ф. та ін. Вказ. праця, с. 22, рис. 2.
- ⁵ Вязьмитина М. І. Сарматские погребения у с. Новофилипповка. — В кн.: ВССА. М., 1954, с. 235, рис. IV, 6.
- ⁶ Там же, с. 240.
- ⁷ Там же, с. 224, табл. II, 5.
- ⁸ Вязьмитина М. І. Вказ. праця, с. 20; Книпович Т. Н. Танаис. — М.; Л., 1949, с. 144, рис. 50.
- ⁹ Кропоткин В. В. Римские импортные изделия в Восточной Европе (II в. до н. э. — V в. н. э.). — САИ, 1970, вып. Д1-27, с. 25—26, рис. 53, 4, 5; 66, 4.
- ¹⁰ Шаповалов Т. О. Сарматські поховання поблизу с. Новолуганське. — Археологія, 1973, 8, с. 86—87, рис. 6.
- ¹¹ Виноградов В. Б., Петренко В. А. К происхождению сарматских зеркал-подвесок Северного Кавказа. — КСИА АН СССР, 1977, № 148, с. 45, рисунок.

М. М. КУЧІНКО

Ювелірні вироби Х—ХІІІ ст. басейнів Західного Бугу і Сану

У процесі археологічних досліджень на землях Побужжя і Посання знайдено вироби з кольорових металів. Вивчення їх проливає світло на рівень культури та етноплемінну належність населення, яке мешкало на досліджуваній території в середньовіччя.

Аналіз розпочнемо з ювелірних виробів, пов'язаних з одягом. Це насамперед поясні пряжки, представлені рядом типів. До першого віднесемо бронзову пряжку овальної форми з Дорогичина¹ (рис. 1, 1). Аналогії їй відомі з Пліснеська². Другий тип репрезентує серцеподібна бронзова пряжка також з Дорогичина (рис. 1, 14). Єдину аналогію їй знаємо з Києва, де вона датується Х ст.³ Тип третій представлений ліроподібними бронзовими пряжками з Вигаданки та Чермна⁴ (рис. 1, 4, 19). Вони датуються за матеріалами з Новгороду ХІ ст.⁵

До цієї групи предметів слід зарахувати два бронзові плоскі кільця з Нев'ярова-Сохів (рис. 1, 3), які використовувалися для з'єднання пояса, та чимало оздоблених бронзових і срібних накладок різної форми (рис. 1, 5—9; 2, 2) з Костомлохів і Вишні. Їх аналогії з Новгороду можна віднести до Х—ХІІІ ст. Слід згадати і бронзові кулясті гудзики (рис. 1, 10) з Грудка Надбужного і Дорогичина⁶. Аналогії їм відомі з багатьох давньоруських пам'яток.

З одягом пов'язуються також бронзові підковоподібні фібули та шпильки. Фібули дещо різняться між собою. Там екземпляри з Судової Вишні⁷ і Дорогичина мають кінці, спірально скручені (рис. 1, 23). Інші фібули походять з Бреста і Дорогичина. Вони масивні, з трубчато потовченими кінцями (рис. 1, 21). Аналогії їм відомі з Києва і Новгороду, датуються вони ХІ—ХІІ ст.⁸ Поширені фібули в Прибалтиці, з якою пов'язується їх походження⁹.

Шпильки на досліджуваній території представлені одним екземпляром з Дорогичина. Це стержень, один кінець якого загострений, а другий заокруглений, з рухомим кільцем (рис. 1, 15). Аналогічні шпильки з Києва і Новгороду відносяться до ХІІ — початку ХІІІ ст.

На досліджуваній території знайдено і прикраси — скроневі кільця, сережки, шийні гривни, намистини, браслети, персні тощо. Скроневі кільця представлені трьома типами. До першого відносяться бронзові дротяні кільця, скручені в півтора витка (рис. 1, 16, 17), відомі з Грудка Надбужного, Дорогичина, Лужок, Нев'ярова-Сохів, Белза і Володимира-Волинського*. Вони характерні для дреговичів, волинян і

* З досліджень автора 1974 р.